

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ШОКУ УКРАЇНЦЯМИ В США

Постановка і актуальність проблеми. Глобальні суспільні, соціально-економічні перетворення, які відбулись в Україні з часу прийняття незалежності та тривають досі, спричинили ряд негативних тенденцій: масове безробіття й зубожіння населення, зростання міжетнічної, міжконфесійної нетерпимості, посилення демографічної кризи, криміналізацію, алкоголізацію певних соціальних прошарків та активну міграцію мільйонів українців у пошуках заробітку за кордон. Актуальність проблеми зовнішньої трудової міграції сучасних українців зумовлена кількома обставинами [1]:

- характерною тенденцією міграційних процесів з України є виїзд молоді та працездатного населення у віці від 21 до 45 років, у віці найвищої соціальної активності;
- переважна більшість українських трудових мігрантів є нелегалами, - особами, які перебувають і працюють поза межами правового поля країни перебування, змушені погоджуватися виконувати роботу без урахування їхнього фаху та без жодного захисту, загальні умови їх праці та проживання, як правило, не відповідають мінімальним стандартам;
- у такій ситуації трудові мігранти часто залишаються без засобів до існування і коштів для повернення в Україну, абсолютна їх більшість зазнає постійного емоційного та психологічного стресу, побоюючись бути депортованими в Україну;
- в умовах важкої праці та сімейної депривації, неможливості отримати потрібну психологічну та медичну підтримку й допомогу за кордоном, численними є випадки захворювань, факти, коли мігранти стають жертвами злочинних посягань на їх життя й здоров'я.

Без сумніву, такий стан речей сприяє неготовності переважної більшості українських трудових мігрантів до адаптації у новому соціокультурному просторі. Перебуваючи за кордоном по декілька років, трудові мігранти не при звичаються до «чужої» реальності й мріють повернутися на батьківщину, у звичне коло життєдіяльності. Проте повернення перетворюється для сотень тисяч мігрантів у велику особистісну трагедію. Вирвані на багато років з активного соціального життя, вони часто не сприймають тих економічних перетворень, які відбулись в Україні за час їхньої відсутності, вони втратили роботу, професійні навички і можливість працювати за спеціальністю, почуваються беззахисними й непотрібними в умовах ринкових перетворень. Найважчою травмою стає реадaptaція до сімейного життя, ставлення дітей, вихованих на превалюючих цінностях матеріальної сфери, з яскраво вираженою споживацькою психологією, нерозуміння з боку родичів і друзів. Цей багаточисельний прошарок нашого суспільства, не ставши «своїм серед чужих», на Україні залишається «чужим серед своїх».

Мета повідомлення: проаналізувати основні аспекти соціально-психологічної адаптації українських мігрантів в США.

Ключові слова: мігранти, адаптація, соціокультурне середовище.

Теоретичний аналіз проблеми. У психології виокремлюють два основні види адаптації – *короткочасну й довготривалу*. Короткочасна поділяється на три основні типи, залежно від завдань, які мігранти ставлять на кожному етапі [2, с.269]:

1. *Інструментальна адаптація* спрямована на вирішення різноманітних завдань: відмежуватись на певний час від повсякденних рутинних справ, випробувати себе, підвищити свій статус, побувавши в найбільш розвиненій країні, навчитись чомусь тощо.
2. *Соціальна адаптація* проявляється у бажанні вивчити іноземну мову, проявити громадську активність, мати нові соціальні зв'язки.
3. *Адаптація типу "посланець своєї культури" або "місіонерська"* притаманна, як правило, представникам високорозвинених країн з глибокими традиціями та історією, з високим показником колективізму. Мігранти цього типу намагаються зберегти приналежність до власної культури, розширити та пропагувати її поза межами батьківщини.

Перебування в іншій країні більше двох років чи у рідній країні під час сильних соціальних потрясінь вимагає іншого виду адаптації – довготривалої. Час перебування в нових культурних умовах не пов'язаний прямо зі ступенем адаптованості, адже і через три роки можна залишатись аутсайдером і не досягнути глибокого розуміння й відчуття іншої культури. Залежно від мети, яку ставить перед собою мігрант, довготривала адаптація може перерости в тотальну асиміляцію, що характеризується відчуттям "як вдома", ідентифікацію з іншою культурою, культурну й рольову компетентність. І короткочасна, і довготривала адаптація відбувається тоді, коли активізуються процеси, що містять поведінку, яка долає труднощі. Інакше мігранти відступають з відчуттям невдачі у виконанні поставлених завдань.

Вивчення проблеми довготривалої культурної адаптації мігрантів пов'язане з іменами Р.Мертон і Ф.Бока. Ключовим поняттям теорії адаптації Р.Мертон є поняття "аномії" – відхилення соціальної структури від свого нормального стану. Соціальна структура має два взаємопов'язаних компоненти: культурні цілі й інституціалізовані засоби. Аномія є результатом неузгодженості між культурою та інституціальною структурою, неможливістю досягнути легітимними засобами цілей, визначених культурою. Мігранти, особливо вимушені, опиняються в ціннісному вакуумі, їх спроби відтворити звичну ціннісну основу способу життя є хиткими, фрагментарними, супроводжуються ситуативністю поведінки і швидкою зміною переконань. Р.Мертон виокремив п'ять типів аномічних пристосувань [3, с.216-229].

1. *Конформізм* – пристосування, некритичне сприйняття реальності як даності, підпорядкування більшості, в цілому, відповідність поведінкових установок і моделей як до культурних цілей, так і до інституціалізованих засобів.
2. *Інновація* як досягнення номінально позитивних культурних цілей інституціально не схвалюваними, а то й забороненими засобами (такий спосіб поведінки характерний для ділових людей, що досягають багатства і влади ненормативними засобами з орієнтацією на ризик та удачу).
3. *Ритуалізм* як відмова від досягнення висунутих культурою цілей при

повному прийнятті її норм і вимог (такі люди пливають за течією, не задаючи зайвих запитань й не проявляючи будь-якої активності).

4. *Ретризм* – одночасна відмова і від культурних цілей, і від інституціональних засобів, своєрідна втеча на межу соціальної структури, характерна для бомжів, волоцюг, наркоманів, хронічних алкоголіків.
5. *Бунт* – відмова від традиційних культурних цінностей та інституціональних засобів і заміна їх новими зразками, спрямованість на руйнування старої системи.

Ретризм і ритуалізм як чітко відтворювані стратегії можуть призвести до збільшення ризику об'єднання мігрантів в особливу соціальну групу – андерклас. Термін "андерклас" позначає бідний прошарок населення, що утворюється переважно з неprestижних расових і етнічних груп, поведінка яких є девіантною, кримінальною. Тривала ситуація бідності формує особливий тип поведінки і мислення, пов'язаний з фаталістичним прийняттям індивідом факту власної бідності та неспроможності що-небудь зробити для її подолання, тому Дж. Мірдел вважав андерклас "жертвою економіки" [4]. В подальшому, це поняття почало використовуватись у расово-етнічному контексті, поступово набуваючи поведінкового відтінку "культури бідності".

Р.Мертон розглядає адаптацію через співвідношення культурних цілей та інституціоналізованих засобів, Ф.Бок акцентує увагу на ставленні до культури і виокремлює п'ять способів адаптації до чужого культурного середовища [5].

1. *Геттоізація* – мігранти в чужому культурному середовищі замикаються в своєму колі, практично не спілкуються з місцевим населенням, при цьому підтримують ті моделі життя, яких дотримувались на батьківщині.
2. *Асиміляція*, на протигагу геттоізації, пов'язана з прагненням відмовитись від рідної культури і засвоїти культуру країни, в якій перебуває мігрант.
3. *Проміжна стратегія* – засвоєння нової культури при одночасному збагаченні її елементами власної культури.
4. *Часткова асиміляція* проявляється у відмові від рідної культури й засвоєнні нової лише в окремих галузях. Наприклад, на роботі мігрант наслідує зразки нової культури, а в сімейному колі – традиційної.
5. *Колонізація* – це нав'язування мігрантами своїх культурних цінностей, норм і мови місцевому населенню.

Таким чином, Р.Мертон і Ф.Бок фокусують свою увагу на культурних і структурних аспектах адаптації.

Ще одна класифікація виокремлює етносоціальну й етнополітичну адаптацію мігрантів, враховує культурну й економічну складові міграції; в її основу покладено аналіз розселення мігрантів і ступінь тиску на густонаселені ними території [2]. Процес розселення мігрантів найчастіше не залежить від владних структур, його складність визначають наступні передумови:

Перша група містить соціальні, політичні, етнічні, економічні, правові, демографічні, кліматичні та інші передумови, які склались на території масового приїзду мігрантів.

Друга група характеризується різноманітним складом мігрантів, диференційованою приналежністю до різних етнічних, демографічних, професійних

груп. Крім того, сюди слід враховувати політичні орієнтації мігрантів і їх схильність до активних дій на захист своїх прав на нових для себе територіях.

Третя група містить інфраструктуру районів виїзду і приїзду мігрантів, пори року, в які приплив людей на певних територіях є найбільшим, а також соціальну й політичну атмосферу в місцях їх попереднього проживання.

Взаємодія, взаємозалежність виокремлених передумов має вирішальний вплив на етносоціальну й етнополітичну обстановку на територіях приїзду мігрантів і позначається на діяльності самих мігрантів, що прагнуть адаптуватись у нових для себе умовах. Зокрема, представники різних етнічних груп вносять свої корективи у взаємодію між людьми, що позначається на виборі ними місця проживання, консолідації з етнічно близькими групами чи, навпаки, самоізоляції в місцях компактного поселення.

Мігранти мають різний рівень достатку, соціальний статус, що дозволяє їм здійснювати економічну діяльність, виходячи з власних інтересів, при цьому може страждати місцеве населення, яке не має можливості протидіяти таким прагненням. Та частина мігрантів, що проживала в міських зонах, об'єктивно не може працевлаштуватись у сільській місцевості; часто професійний, статевіковий та освітній рівень мігрантів не сприяє їх працевлаштуванню в регіонах, де погано розвинена соціальна інфраструктура, інші кліматичні умови тощо. Не зумівши адаптуватись, частина мігрантів переселяється на інші території, часто перенасичені міграційними потоками. Тому забезпечення життєдіяльності мігрантів значною мірою залежить від реалізації їх власних виборів, які сумісні з очікуваннями на територіях прийому мігрантів. Цей факт потрібно враховувати в процесі вивчення адаптації мігрантів.

У процесі етносоціальної адаптації мігранти вирішують дві першочергові проблеми: отримання житла й роботи. Ці проблеми вирішуються на фоні того, що в кожного мігранта змінюється суспільний статус, життєвий уклад, добробут, соціальне й природне середовище, розриваються родинні, ділові й дружні зв'язки. Часто мігранти не мають можливості реалізуватись професійно, не можуть знайти будь-якої роботи, змушені підлаштовуватись під реальну ситуацію, щоб забезпечити більш-менш пристойні умови проживання. Якщо на ринку праці вони стають конкурентами місцевим жителям, то, як правило, мають проблеми у спілкуванні з ними. При цьому приналежність до певної етнічної групи часто виступає головним і єдиним аргументом у процесі спілкування. У цьому напрямку етносоціальна адаптація може затягнутись на невизначений час, бо стосунки місцевих жителів і приїжджих не носять персоніфікованого характеру. Боротьба за можливість отримати роботу визначається діями мігрантів щодо оплати праці, умов і термінів виконання робіт тощо. Така ситуація провокує конфлікт, пов'язаний з конкретною формою протесту проти використання робочої сили мігрантів, і можлива на території, де тиск мігрантів є відчутним і яскраво виокремлюється їх етнічна приналежність.

Таким чином, етносоціальна адаптація проходить оптимально в умовах, коли мігранти мають можливість здійснювати життєдіяльність серед групи, що найбільш повно відповідає їхнім очікуванням. У місцях міграційного навантаження, де мігранти, представники конкретних етнічних спільнот, мають пріоритет у чисельному потенціалі районів скупчення, адаптаційні процеси проходять складно.

При дисперсному поселенні у великих містах мігранти "розчиняються" в соціумі та формують стосунки з місцевим населенням лише в межах своєї життєдіяльності, що також викликає труднощі в адаптації. Найбільші перспективи в етносоціальної адаптації мають мігранти економічно активного віку, їх адаптація залежить від вміння змінити попередні життєві установки в умовах іншого етнічного простору, а також від особистісних якостей.

На відміну від етносоціальної адаптації, яка вимагає від мігрантів швидкого реагування на оточення, зміни вже вироблених стереотипів, етнополітична адаптація передбачає триваліший часовий проміжок, оскільки в політичне життя люди входять більш повільно. Ця адаптація залежить від того, який правовий статус має мігрант, чи може він претендувати на громадянство тієї країни, в якій перебуває. Отримавши громадянство іншої країни, мігрант втрачає можливість брати участь у політичному житті власного народу і стає чужоземцем у власній країні. Неможливість брати участь у виборах, референдумах, інших політичних процесах дезорієнтує і знижує правовий імунітет мігрантів.

Входження в нове середовище супроводжується рядом неминучих труднощів, головною причиною яких є відмінності культур. Стресогенний вплив нової культури на людину психологи означають поняттям «культурний шок». З одного боку, пізнання пам'яток мистецтва, знайомство з іншими традиціями, цінностями, національною кухнею та особливостями поведінки збагачують світогляд, і людина відчуває приємне збудження, позитивні емоції. З іншого боку, нові події та обставини можуть викликати нерозуміння, несприйняття, нездатність контролювати та прогнозувати ситуацію, відповідно, травмуючі переживання, агресію людини по відношенню до нової культури. «Людині може здаватися, що вона зійшла з розуму, або всі навколо несамовиті, тому що нова культура не може застосувати до того, хто з нею вперше стикається, свою основну функцію – створити навколо кожної людини передбачуваний світ» [6; р. 70]. Таким чином, передумовою культурного шоку є невизначеність, непередбачуваність ситуації, різкі крос-культурні відмінності, що позбавляють людину впевненості в собі, в правильності своїх рішень, в завтрашньому дні.

Результати дослідження. Традиційно виокремлюють чотири хвилі міграції в США. Авторський опитувальник спрямований на вивчення особливостей адаптації четвертої хвилі трудових мігрантів до американського соціально-культурного середовища. Вибірка складала 52 сім'ї, що перебували в США більше двадцяти п'яти років, і проживали в зоні найбільшої української діаспори в Чикаго. Відповіді проранговано в порядку спадання значущості.

Основними причинами зміни місця проживання респонденти назвали: 1) можливість заробити гроші для допомоги сім'ї; 2) еміграцію близьких людей і небажання залишитись без звичного кола спілкування; 3) необхідність вирішити власні матеріальні проблеми; 4) турботу про навчання й подальше працевлаштування дітей; 5) втрату місця роботи в Україні і можливість працевлаштування за кордоном; 6) переслідування за політичні, релігійні чи інші переконання в Україні.

Після прибуття в США жінки й чоловіки зіткнулись з наступними труднощами: 1) незнання чи недостатнє володіння іноземною мовою; 2) проблеми з реєстрацією, легалізацією; 3) ненормований робочий день; 4) проблеми з пошуком

та отриманням житла 5) неможливість працювати за спеціальністю; 6) труднощі з акліматизацією;

У зв'язку зі змінами в житті, жінки відчували: 1) почуття ейфорії, що переростало в прояви сумуй депресії; 2) невпевненість і невизначеність у майбутньому своїх близьких, які залишились на Україні; 3) втрату минулого і необхідність починати все спочатку. Частина респондентів відчувала задоволення від своїх дій і досягнень, оптимізм, бажання будувати майбутнє, успішність, пов'язані з можливістю швидко заробити великі гроші.

Найбільше враження на мігрантів під час першого приїзду в США справили: 1) кількість українців і поляків; 2) рівень культури та національні риси характеру американців; 3) захищеність іноземців в США.

Успішній адаптації в новому середовищі сприяли такі фактори, як: 1) необхідність вижити й заробити гроші; 2) підтримка близьких людей; 3) повага до американських цінностей, лояльність, шанобливе ставлення до місцевих звичаїв, норм, традицій; 3) сумлінне виконання своїх професійних обов'язків.

У спілкуванні з американцями у мігрантів виникали наступні труднощі: 1) недостатнє володіння мовою; 2) відсутність знань про історію, культуру, психологію та інші аспекти життя американців; 2) обмеження або порушення прав при працевлаштуванні.

Слід зазначити, що 24 % опитаних респондентів із задоволенням повернулись би на постійне місце проживання на Україну; 35% можливо, повернулись би пізніше і 68 % не повернулись би нізащо.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні основних стратегій адаптації українських мігрантів до американського соціокультурного простору і поглиблене вивчення чотирьох хвиль української еміграції.

ЛІТЕРАТУРА

4. Лютак О.З. Теоретичний аналіз проблеми адаптації мігрантів до нового соціокультурного середовища / Оксана Зіновіївна Лютак // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 232–240.
5. Костин Р.А. Миграция. Социологические очерки / Костин Р.А. // Миграция. Социологические очерки. – СПб.: ВТИ ЖВВ и ВОСО, 1997.
6. Покровский Н.Е. Функционалистская теория аномии Роберта Мертона // Кравченко С.А., Мнацаканян М.О., Покровский Н.Е. Социология: парадигмы и темы. – М.: АНКИЛ. – 1998.
7. Myrdal G. Challenge to Affluence / Myrdal G. // Challenge to Affluence – N.Y.: Pantheon, 1983. – P. 264
8. Bock P.K. Culture Shock / Bock P.K. // Culture Shock – N.Y.: Alfred A. – Knopf, 1970.
9. Brislin R.W. Cross-cultural encounters: Face-to-face interaction. - New York, 1981

В статтє рассматриваются теоретические аспекты переживания украинскими мигрантами культурного шока в процессе адаптации к новой социокультурной среде, этапы акультурации, личностные характеристики мигрантов, значимые для оптимального взаимодействия в американской культуре.